

KATARZYNA KRZYSZTOFEK-STRZAŁA*

RÓWNOUPRAWNIENIE ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH
JAKO JEDNA Z NACZELNYCH ZASAD RELACJI
PAŃSTWO-KOŚCIÓŁ W POLSCE I GWARANT ŚWIECKIEGO
CHARAKTERU III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Recenzja monografii Anety M. Abramowicz,
Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim,
Lublin: Wydawnictwo KUL 2018, ss. 437

Streszczenie

Przedmiotem recenzji jest publikacja Anety Marii Abramowicz dotycząca niezwykle ważnej w polskim systemie prawa wyznaniowego po 1989 r. konstytucyjnej zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych. Autorka zaprezentowała w monografii szeroką analizę przepisów prawnych odnoszących się zarówno do regulacji położenia prawnego, jak i działalności kościołów i innych związków wyznaniowych pod kątem ich zgodności ze wspomnianą zasadą. Książka została opatrzona obszernym wstępem ukazującym historyczny rozwój zasady równości oraz omówieniem jej w kontekście wolności religijnej w aspekcie indywidualnym i instytucjonalnym. Recenzowana praca jest pierwszą, która w tak szerokim zakresie poświęca w całości uwagę zasadzie równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce, i stanowi cenne uzupełnienie dotychczasowego dorobku nauki polskiego prawa wyznaniowego.

Słowa kluczowe: równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych; III Rzeczpospolita Polska; godność osoby ludzkiej; wolność religijna; położenie prawne kościołów i innych związków wyznaniowych; wolność sumienia i religii

* Dr hab., Pracownia Prawa Kościelnego i Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Jagielloński, ul. Gołębia 9, 31-007 Kraków, e-mail: k.krzysztofek@uj.edu.pl. ORCID 0000-0003-2579-1454.

Na warsztat swojej pracy badawczej Autorka wzięła jedną z podstawowych zasad określających relacje Państwa ze wspólnotami religijnymi w III Rzeczypospolitej Polskiej – zasadę równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażoną w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.¹ Zasada ta przede wszystkim eliminuje możliwość wprowadzenia w Polsce państwa konfesyjnego, uznając, że każda wspólnota religijna ma mieć zagwarantowane równe prawa. I właśnie pytanie, czy tę równość faktycznie zapewniają regulacje prawne, stała się przedmiotem analizy podjętej w monografii. Recenzowana publikacja, jak sama Autorka zaznacza we wstępie, stanowi zmodyfikowaną i zaktualizowaną wersję pracy doktorskiej obronionej przez Panią Doktor Anetę Abramowicz i opiera się ona na dążeniu do zweryfikowania postawionej na początku badań tezy, która zakłada, że „obowiązujące przepisy polskiego prawa wyznaniowego nie w każdym przypadku spełniają nakaz równouprawnienia związków wyznaniowych”².

Analizie zostały poddane przepisy prawa regulujące położenie prawne wspólnot religijnych we współczesnym polskim porządku prawnym. Można oczywiście postulować rozszerzenie badań o praktykę – czyli sprawdzenie, jak realizowane są zapisane w aktach prawnych uprawnienia tych wspólnot, ale i tak prezentowane zagadnienie zostało poddane bardzo szerokiej analizie i praktyka mogłaby rozbudować go do zbyt dużych rozmiarów. Recenzowana książka, jak już wspomniano, jest obszerna, liczy 437 stron. Materia została podzielona na siedem rozdziałów poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem, streszczeniem w języku angielskim oraz wykazami skrótów, źródeł i literatury. Podział merytoryczny został oparty przede wszystkim na kryterium przedmiotowym, co szczególnie dotyczy trzech ostatnich rozdziałów, w których Autorka analizuje konkretne przepisy prawne dotyczące: obsady stanowisk kościelnych, tworzenia struktur organizacyjnych wspólnot religijnych, prawa do manifestowania publicznie swojej wiary i nauczania jej zasad doktrynalnych, duszpasterstwa specjalnego, a w ramach kwestii majątkowych analizie poddano zagadnienia:

¹ Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

² Abramowicz 2018, 343.

darowizn na rzecz wspólnot religijnych, fundacji kościelnych, kwestii podatkowych oraz związanych z uregulowaniem spraw majątkowych wspólnot religijnych po okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Pracę rozpoczyna rozdział historyczny, ukazujący rozwój idei równouprawnienia wspólnot religijnych w Polsce od czasów piastowskich aż po czasy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Rozdział ten jest bardzo szczegółowym omówieniem kształtowania się idei tolerancji religijnej³, która powoli na przestrzeni dziejów doprowadziła do powstania zasady równości wspólnot religijnych (jak słusznie zauważa Autorka „okres Polski Ludowej był wydaje się uwstecznieniem rozwoju relacji państwo-kościół w oparciu o zasadę równouprawnienia związków wyznaniowych. [...] Doświadczenia okresu Polski Ludowej wpłynęły istotnie na dążenie wspólnot religijnych do umieszczenia zasady równouprawnienia związków wyznaniowych w Konstytucji RP”⁴).

Rozdział drugi został poświęcony analizie zasady równości, która – jak podkreśla Autorka – jest źródłem zasady równouprawnienia wspólnot religijnych⁵. Rozważania przeprowadzone w tym rozdziale bardzo szeroko ujmują zasadę godności osoby ludzkiej, będącą podstawą wolności religijnej w aspekcie indywidualnym, jednakże wydaje się, że w kontekście głównego tematu poruszanego w publikacji, jakim jest przede wszystkim wolność religijna w aspekcie instytucjonalnym – czyli dedykowana wspólnotom religijnym – rozważania te mogłyby zostać ograniczone. Z drugiej jednak strony może w mniejszym zakresie, ale są one potrzebne do wskazania sposobu rozumienia zasady równouprawnienia wspólnot religijnych, której dziś nie traktuje się jako zasady – „każdemu to samo”, ale uwzględniając różność podmiotów przy nadawaniu im praw. W tym miejscu trzeba wskazać, że zabrakło wyraźnego wstępu metodologicznego i określenia, w jaki sposób Autorka będzie badała, czy dane rozwiązanie prawne można uznać za naruszające zasadę równouprawnienia wspólnot religijnych. Chociaż w dalszych rozdziałach Autorka posługuje się metodą

³ Zasada tolerancji religijnej uznawana jest za jedną z zasad ustroju społecznego monarchii Andegawenów i Jagiellonów. Zob. Uruszczak 2010, 120, 129–130.

⁴ Abramowicz 2018, 78.

⁵ „Wynika z tego, że równouprawnienie związków wyznaniowych jest pochodną równości przysługującej wszystkim ludziom, ponieważ są nosicielami takiej samej godności człowieka bez względu na ich przekonania oraz przynależność religijną” (tamże, 144).

z jednej strony ważenia dóbr, a z drugiej poszukiwania wspólnej cechy relewantnej, istotnej, od której zależy możliwość odmiennego traktowania podmiotów podobnych, to dla ułatwienia przebrnięcia czytelnikowi przez bardzo ciekawe, ale niekiedy zawile rozważania prawne, słuszne wydaje się wyjąć poza nawias opis stosowanej metody. Pewne rozważania w tym zakresie zostały podjęte w rozdziale trzecim, poświęconym zasadzie równouprawnienia związków wyznaniowych jako konkretyzacji zasady równości (3.2.3 – Przesłanki jednakowego traktowania; 3.2.4 – Kryteria różnicowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych), jednakże z racji wagi tego zagadnienia powinno ono zostać dokładniej opisane i wyeksponowane⁶. Rozdział trzeci zawiera bardzo ciekawą dyskusję na temat kształtowania ostatecznego brzmienia art. 25 Konstytucji w odniesieniu do zasady równouprawnienia, którą to zasadę Autorka uznaje za „zasadę zasad” – tę, z której wywodzą się kolejne zasady określone w art. 25. Z racji podjętego tematu są to zagadnienia ważne, bo pozwalają na zrozumienie, co legło u podstaw takiego, a nie innego brzmienia zasady równouprawnienia wspólnot religijnych i jak należy ją interpretować. Dlatego słusznym byłoby sięgnięcie do źródła projektów Konstytucji, prac Komisji, a nie korzystanie z opracowań w tym zakresie. Rozdział czwarty opisuje sposoby uregulowania sytuacji prawnej wspólnot religijnych w prawie polskim, równocześnie oceniając, czy przyjęte rozwiązania pozostają w zgodzie z konstytucyjną zasadą ich równouprawnienia. Zagadnienie to jest niezbędne dla podjęcia dalszych już szczegółowych rozważań w ostatnich trzech rozdziałach, gdyż nieraz zróżnicowanie sytuacji prawnej wspólnot religijnych co do konkretnych rozwiązań opiera się właśnie na różnicy w sposobie regulacji sytuacji prawnej kościoła czy związku wyznaniowego⁷.

Wspomniane ostatnie trzy rozdziały monografii stanowią trzon omawianej publikacji. Przeprowadzona w nich analiza skłania Autorkę do wielokrotnie już zgłaszanego w literaturze prawa wyznaniowego postulatu

⁶ Syntetyczne ujęcie tego problemu, ale bardzo dobrze wyjaśniające ideę równego traktowania kościołów i innych związków wyznaniowych oraz warunki dopuszczalności różnicowania sytuacji prawnej podmiotów podobnych znajdziemy w podręczniku: Stanisław 2011, 77.

⁷ Dotyczy to choćby doniosłego zagadnienia zawierania małżeństwa cywilnego w wyznaniowej formie, czemu zresztą Autorka monografii poświęciła odrębny artykuł: Abramowicz 2014, 127–144.

zmiany obowiązujących od czasów międzywojennych aktów prawnych regulujących sytuację prawną Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP⁸, Karaimskiego Związku Religijnego w RP⁹ oraz Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nieposiadającego hierarchii duchownej¹⁰ z racji nieprzystawania ich do współczesnych zasad prawa wyrażonych w Konstytucji i ustawach¹¹.

W końcowych wnioskach Autorka zaznaczyła: „Trzeba stwierdzić, że przepisy prawa dotyczące funkcjonowania związków wyznaniowych, ich uprawnień i działalności, generalnie są zgodne z konstytucyjną zasadą równouprawnienia związków wyznaniowych. Jednak przeprowadzone badania ukazały również przypadki naruszenia tej zasady”¹². I choć nie w każdym przypadku mogę zgodzić się z przyjętymi w pracy założeniami czy konkluzjami¹³, to wyraźnie należy zaznaczyć, że recenzowana mono-

⁸ Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1936 r. Nr 30, poz. 240 z późn. zm.

⁹ Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1936 r. Nr 30, poz. 241 z późn. zm.

¹⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej, Dz. U. z 1928 r. Nr 38, poz. 363 z późn. zm.

¹¹ Postulat taki pojawia się m.in. w tekście: Borecki 2014, 61–80. Zupełnie niedawno, w grudniu 2019 r. została złożona petycja w sprawie zmiany ustawy odnoszącej się do sytuacji prawnej Muzułmańskiego Związku Religijnego w Polsce, co świadczy o aktualności problemu i podejmowanych inicjatywach zaradzenia niekompatybilności międzywojennego ustawodawstwa regulującego położenie prawne wskazanych trzech wspólnot religijnych z obecnym stanem prawnym w III Rzeczypospolitej Polskiej. Zob. <https://www.gov.pl/web/mswia/petycja-w-sprawie-zmiany-ustawy-z-dnia-21-kwietnia-1936-r-o-stosunku-panstwa-do-muzulmanskiego-zwiazku-religijnego-w-rzeczypospolitej-polskiej> [dostęp: 15.06.2020].

¹² Abramowicz 2018, 337.

¹³ Autorka przyjmuje na przykład, że nie narusza zasady równouprawnienia związków wyznaniowych fakt, że tylko trzy wspólnoty religijne: Kościół Katolicki, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny oraz Kościół Ewangelicko-Augsburski posiadają zorganizowane struktury swoich przedstawicielstw w Wojsku Polskim z uwagi na to, że jak podaje „te trzy związki wyznaniowe odznaczają się stosunkowo największą liczbą wyznawców” (Abramowicz 2018, 203). Uzależniając przyznanie praw od ilości wiernych po pierwsze w wielu innych przypadkach można byłoby uznać za zgodne z zasadą równouprawnienia regulacje nadające prawa wspólnotom najliczniejszym, a odbierające je mniej licznym – na przykład co do możliwości zawierania małżeństwa cywilnego w wyznaniowej formie, a po

grafia opiera się na rzetelnej pracy badawczej i ostateczny wniosek wydaje się być w pełni uzasadniony i dowiedziony.

Jak podkreślono w obydwu recenzjach wydawniczych, których fragmenty znalazły się na okładce książki, publikacja ta wypełnia lukę w literaturze polskiego prawa wyznaniowego, gdyż do tej pory nie powstała publikacja, która w sposób kompleksowy prezentowałaby zagadnienie równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce¹⁴. Bardzo dobrym rozwiązaniem, które zastosowała Autorka, jest wprowadzenie do każdego rozdziału podsumowania. Pozwala to na z jednej strony krótkie zebranie najważniejszych wątków zaprezentowanych w danym rozdziale, a z drugiej strony daje możliwość przedstawienia własnych wniosków wysnutych w oparciu o przeprowadzoną w danym rozdziale analizę przepisów prawnych. Niestety nie można tego samego powiedzieć o zakończeniu pracy, które wydaje się być jednak nieco zbyt zwięzłe, zważywszy na obszerność publikacji i rozważań w niej ujętych. Ogranicza się ono przede wszystkim do streszczenia monografii, a mało miejsca zostało poświęcone na pogłębione refleksje i wnioski płynące z przeprowadzonych badań.

Należy podkreślić, że Autorka, podejmując się zbadania zgodności uprawnień wspólnot religijnych z konstytucyjną zasadą równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych, wykorzystała większość dostępnej literatury tematu, przede wszystkim polskojęzycznej, ale posiłkowała się również publikacjami obcojęzycznymi. Równie imponujący jest zakres aktów prawnych wykorzystanych w monografii zarówno prawa polskiego, jak i międzynarodowego, w tym europejskiego. Docenić także trzeba sięgnięcie przez Autorkę do obszernego katalogu orzeczeń sądowych, przede wszystkim Trybunału Konstytucyjnego, który wielokrotnie

wtóre według danych Małego Rocznika Statystycznego Polski w 2018 r. Kościół Ewangelicko-Augsburski nie mieścił się w pierwszej trójce najliczniejszych wyznań w Polsce, Świadkowie Jehowy byli i są o wiele liczniejszym wyznaniem. Zob. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2019, s. 114–115. Dostępny jest na stronie internetowej pod adresem: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/mały-rocznik-statystyczny-polski-2019,1,21.html> [dostęp 5.06.2020].

¹⁴ Pojawiają się oczywiście artykuły, które poruszają tę tematykę, czasem nawet obszernie (np. Borecki 2007, 115–159), ale nie odnoszą się do przedmiotowego zagadnienia w sposób tak kompleksowy jak recenzowana publikacja.

odnosił się w swym orzecznictwie do rozumienia zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych.

W książce pojawiają się, szczególnie w pierwszych rozdziałach, błędy literowe i językowe¹⁵, ale absolutnie nie wpływają one na bardzo pozytywny odbiór i ocenę recenzowanej publikacji. Stanowi ona rozbudowane kompendium wiedzy na temat zgodności regulacji, przede wszystkim ustawowych, gwarantujących prawa wspólnotom religijnym w Polsce, z zasadą równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych. Przedstawione wnioski opierają się na wnikliwej analizie przepisów prawa i dotyczą najważniejszych uprawnień wspólnot religijnych. Prezentowana monografia wzbogaciła dorobek polskiego prawa wyznaniowego, stanowiąc cenne źródło wiedzy dla badaczy tej dziedziny prawa, i pozwala na stwierdzenie, że idea państwa świeckiego, którą ta reguła gwarantuje, jest faktycznie zapewniona w przepisach prawnych.

BIBLIOGRAFIA

- Abramowicz, Aneta Maria. 2014. „Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 17: 127–144.
- Abramowicz, Aneta Maria. 2018. *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Borecki, Paweł. 2007. „Zasada równouprawnienia wyznań w prawie polskim”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 10: 115–159.
- Borecki, Paweł. 2014. „Prawodawstwo wyznaniowe z okresu II Rzeczypospolitej we współczesnym polskim systemie prawnym”. *Studia Prawa Publicznego* 4(8): 61–80.
- Stanisz, Piotr. 2011. „Naczelne zasady instytucjonalnych relacji państwo-kościół”. W: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, 74–88. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Uruszczak, Waclaw. 2010. *Historia państwa i prawa polskiego, t. I (966–1795)*. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer business.

¹⁵ Nie został ponadto ustalony jednolity zapis nazewnictwa Kościoła katolickiego, raz pojawia się w formie „Kościół Katolicki” (np. s. 69), innym razem „Kościół Rzymsko-Katolicki” (s. 35) czy „Rzymskokatolicki” (s. 39, przypis 74).

EQUAL RIGHTS OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS
AS ONE OF THE MAIN PRINCIPLES OF STATE-CHURCH RELATIONS
IN POLAND AND THE GUARANTEE THE SECULAR NATURE
OF THE THIRD REPUBLIC OF POLAND

Book review of Aneta M. Abramowicz, *Równouprawnienie związków
wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2018, 437 pages

Abstract

The subject of the review is the publication of Aneta Maria Abramowicz regarding the very important constitutional principle of equal rights of churches and other religious organizations in the Polish system of law on religion after 1989. The monograph presents an extensive analysis of the legal provisions on both the regulation of the legal position and the activity of churches and other religious organizations, focusing especially on their compliance with the principle mentioned above. The book includes a comprehensive introduction that shows the historical development of the principle of equality as well as a discussion of the principle at hand in the context of religious freedom in the individual and institutional dimensions. The reviewed work is the first monograph that devotes full attention to the principle of equal rights of churches and other religious organizations in Poland and is a valuable complement to the achievements of the study of Polish law on religion.

Key words: equality of churches and other religious organizations; Third Republic of Poland; dignity of the human person; religious freedom; legal position of churches and other religious organizations; freedom of conscience and religion

Tłumaczenie własne autora